

Жорж Батай

Из „Еротика“

(Разсъждения върху маркиз дьо Сад)

Независимият човек на Сад

От разума бягат престъпниците и кралиците

Нашето ежедневие е несравнимо с капризната възбудимост на тълпите, които следват насилието с изострената си чувствено-ност и са неподвластни на разума.

Днес всеки от нас е отговорен за своите действия, подчинен е във всичко пред закона на разума. Миналото ни напомня често за себе си, но само престъпният свят поради скритата си агресия, изплъзваща се от контрол, поддържа така повсеместно излишъка от енергия, непогълната в труда. Не е ли същото и в Новия свят, овладян от хладния разум далеч по-сурово отколкото древния (разбира се, Централна и Южна Америка в Новия свят се различават от Съединените щати така, както съветската зона се противопоставя на капиталистическа Европа, но с обратен знак; а и колко ни липсват днес и ще липсват задълго на по-голямата част от света сведенията от доклада на Кинси¹: тези, които ги пренебрегват, колкото и да са несъвършени, не съзират ли какъв би бил сега приносът на един съветски Кинси?).

Някога човекът не се е отказвал така от еротичното разточителство в полза на разума. Най-малкото се е надявал, че в себеподобния общомислимото човечество разчупва рамките на общността. По волята на мнозинството владетелите получавал привилегията на богатството и леността; най-младите и хубави момичета са били обикновено за него. А и войната много повече от труда е дарявала победителя с широки възможности. В миналото

¹ Кинси, Алфред Шарл — американски зоолог и лекар, автор на трудове по биология. Създава научноизследователски институт по сексология и издава т. нар. Доклад на Кинси, на основата на анкети, чиито въпроси се отнасят до човешката сексуалност: „Сексуалното поведение на мъжа“ (1948) и „Сексуалното поведение на жената“ (1953). — Б. пр.

победителите са имали привилегиата, с която е оцелял престъпния свят на Америка (а самите престъпници не са ли една жалка останка?). Всъщност р о б ъ т е оцеляла последица от войната: тя е траела най-малкото до руската и китайската революция, а остатъкът от света се е наслаждавал или страдал от нея — според гледната точка. В некомунистическия свят Северна Америка е без съмнение мястото, където далечните последици от робството имат по отношение на човешкото неравенство най-маловажно значение.

В известен смисъл изчезването на владетелите освен оцелелите (в голямата си част опитомени и подчинени на разума) ни лишава днес от зрението на „цялостния човек“, което някогашното човечество е желало да притежава в безсилието си да приеме личния успех, приравнен с колективния. Свещеното разточителство на кралете, такова каквото историята го познава, може единствено да покаже относителната бедност от примери, които престъпниците на Америка или богатите европейци ни предлагат все още. Без да забравяме, че в тези примери липсва кралският зрелищен апарат. Да се спрем на най-нищожния. В древната театрална игра с п е к л а к ъ л ъ т на кралските привилегии се е стремил да компенсира нищетата на колективното битие, така както трагедията е компенсирала житейската задоволеност. Тревогата е достигала своята кулминация при развързката, в последното действие на пиесата, играна от древния свят.

Висшата, абсолютната свобода се превръща в литературен обект, след като е отхвърлен чрез революция принципът на кралската власт

В известен смисъл тя е като бенгалски огън, който изчезва мълниеносно от погледа, след като го е заслепил. От дълго време зрелището е престанало да отговаря на желанието на тълпата. Умора? Индивидуална надежда за постигане на лично удовлетворение?

В третото хилядолетие Египет не се е задоволявал вече със състоянието на нещата, налагано му от фараона: разбунтуваната тълпа е пожелала своя дял от възделени привилегии, всеки е поискал за себе си безсмъртието, до този момент достояние единствено на владетеля. През 1789 тълпата на Франция пожелава да живее за себе си. Вместо да я задоволи, спектакълът на кралската слава разпалва огъня на нейната ярост. Един-единствен човек, маркиз дьо Сад, се възползва от това обстоятелство, за да доразвие системата, и под претекст, че я заклеява, я довежда до собствената ѝ крайност.

Системата на маркиз дьо Сад е едновременно критика и осъществяване на един метод, който издига цялостния човек над една заслепена тълпа. На първо време Сад се е опитал да употреби привилегиите, които е дължал на феодалната власт, в полза на своите страсти. Но тази власт е била вече достатъчно усмирена от разума (а всъщност такава е била почти винаги), за да се противопостави на злоупотребите, в които един благородник е успял да превърне своите привилегии. Видимо тези злоупотребите не са превишавали злоупотребите на благородниците от онова време, но Сад се е показал неръчен и непредпазлив (а и в добавка е допуснал грешката да се сдоби с доста влиятелна тъща). От привилегиран той се озовава във Венсанската кула, после в Бастилията — жертва на царуващия произвол. Този враг на монархията ѝ обявява сражение: без да поддържа ексцесиите на Терора, става якобинец и секретар на секция². Критикува миналото в два плана, съвсем различни и независими един от друг. От една страна, подкрепя Революцията и критикува кралската власт, а от друга — се възползва от безграничните възможности на литературата, за да предложи на читателите си едно, така да се каже, независимо човечество, чиито привилегии все по-малко се съобразяват с желанията на тълпата. Сад го удостоява с предимства, несравними с тези на благородниците и кралете: не по-малко злодейски от кралските и благородническите, но по-могъщи и безнаказани, плод на художествената фикция.

Безкористният характер на писането, както и неговата зрелищност са отключили една способност, по-висша от тези на институциите, които най-малко са в състояние да отвърнат на мечтата за съществуване без окови.

Самотата в затвора и ужасяващата истина за един миг на въображаемо изпълнение

Преди желанието е стигало, излишни са били еротичните капризи на някой любвеобилен герой. Но това в рамките на едно въображение, което Сад е надскочил стократно. Независимият човек на Сад не е вече само този, когото тълпата довежда до изпълнение. Сексуалната наслада, желана от всеки, не приляга на въображаемите герои на Сад. Сексуалността, за която бленува, дори насилва желанието на отсрещния (почти на всеки отсрещен), който не може да му бъде партньор, а жертва. Сад ни предлага един уникален герой. Отрицанието на партньора е според него крайъгълен камък

² Секцията на Пиките. — Б. пр.

на системата. Ако води до съгласие, еротиката опровергава в неговите очи порива към насилие и смърт, каквато е тя по своя характер. В скритите си недра сексуалното сливане е падение, то е крачка между живота и смъртта: само когато успее да разбие общоприетото, когато е негова рамка, еротиката открива най-сетне насилието, а то е нейна цел и осъществяването му отговаря единствено на представата за независимия човек. Само ненаситният глад на бясното куче е сравним със страстта, отхвърлила всички ограничения.

Истинският живот на Сад ни кара да търсим елемент на самохвалство в неговите претенции за независимост, сведени до отричането на другия. Но именно самохвалството е било нужно за появата на една мисъл, преодоляла страха. В живота си Сад се е съобразявал с другите, но представата, която е имал за човешкото битие и която е различавал безкрайно в самотата на килията, е обезценила отсрещния. Пустинята, каквато е била за него Бастилията, литературата, превърнала се в единствено удовлетворение на страстите, са събудили една свръхвъзбудимост, отместваща границите на мислимото отвъд най-невероятните видения, които можем да си представим. В една литература, родена сред сгъстения въздух на килията, откриваме образа на човека, пред когото останалите престават да имат значение.

Моралът на Сад, писа Морис Бланшо³, „се основава преди всичко върху абсолютната самота. Сад го е казал и го повтаря под всякакви форми: раждаме се по природа самотни, не съществува никаква близост между отделните хора. Единственото правило на поведение е да предпочета само онова, което ме прави щастлив, а това, което по моя вина може да завърши злощастно за другите, не ме засяга изобщо. Най-голямата болка на другите винаги струва по-малко отколкото моето удоволствие. Какво значение има, ако трябва да заплащат и най-дребното наслаждение с безброй нечувани злодеяния, след като насладата ме ласкае, тя е в мен, а резултат от престъплението не ме засяга, той е извън мен.“

Анализът на Морис Бланшо⁴ отговаря точно на основната мисъл на Сад. Тази мисъл е без съмнение несъстоятелна. Тя пренебрег-

³ „Lautréamont et Sade“, 1949, 220—221. Изследването на Морис Бланшо е не само първото последователно излагане на мисълта на Сад: според израза на самия автор го помага на читателя да се самопознае, улеснявайки го да измени условията на самото познание. — Б. а.

⁴ Бланшо, Морис (1907) — френски есеист и романист. Търси нови пътища за романа и литературната критика. Провежда в творчеството си един „опит-граница“ — за смъртта, възприемана като „опит за окончателно отсъствие“. Разказите на Морис Бланшо, напомнящи затворени светове и загадъчни двойници, разглеждат темите за близостта и отсъствието. Бланшо създава опростен и труден,

ва фактичката структура на всеки реален човек, който би бил немислим, ако не отчитаме връзките, които другите установяват с него, които той установява с тях. Човешката независимост е била винаги нещо по-добро от преградата, поставяна пред взаимното подчинение, без което не би възникнал ничий живот. Това е първото съображение. Но мисълта на Сад не е така безумна. Тя отрича действителността, която е нейна основа, но всеки от нас има свои моменти на крайност: те разклащат опорите, върху които почива нашето битие; неминуемо всеки достига до изстъпление, в което намира силата да разкласти тези опори. Обратното, отхвърляйки тези моменти, ние отричаме истинската си същност.

Като цяло мисълта на Сад е последица от тези моменти, които разумът не познава.

По природа изстъплението е неподвластно на разума. Разумът е свързан с труда, с усилията на труда, които са израз на неговите закони. Но сладострастието се подиграва с труда, чието упражняване, както е понятно на всеки, намалява видимо силата на сладострастното изживяване. А ако се наложи да измерим ползата и загубите на енергия, дори да приемем сладострастието за полезно, по своята същност то е винаги изстъпление. Още повече е такова, защото обикновено сладострастието се въздържа от резултат, търсено е заради него самото и заради стремежа към изстъпление, което е негова същност. Точно тук се намесва Сад: той не изказва съвсем същите принципи, но те се съдържат в твърдението му, че сладострастието е толкова по-силно, колкото е по-близо до престъпление, и че колкото престъплението е по-нетърпимо, толкова по-силно е сладострастието. Виждаме как сладострастното изстъпление води до отричането на другия, което от гледна точка на индивида е отричане на изстъплението на принципа, върху който почива неговият живот.

Точно тук Сад е бил убеден, че прави категорично откритие в областта на познанието. Престъплението, което издига човека до най-високата еротична наслада, до утоляване на най-силната страст, не цели ли повече отричане на взаимността, която се противопоставя на него самото и ни пречи да му се насладим? Струва ми се, че тази безмилостна истина Сад е прозрял в тишината на затвора. Оттук насетне той отхвърля дори и в себе си всичко, което е могло да му напомня за пустотата на системата. Не е ли любил като всички останали? Не е ли допринесло бягството със снаха му да бъде хвърлен в затвора, възбуждайки яростта на тъща му, която получа-

ясен и загадъчен език, илюстриращ амбициите на писателя и размишленията на критика, — Б. пр.

ва фаталното кралско писмо⁵? Не е ли упражнявал впоследствие политическа дейност в името на народния интерес? Не се ли е ужасил, съзирайки през прозореца на затвора (където възгледите му срещу методите на Терора са го отвели) как действува гилотината? И накрая не е ли пролял „кървави сълзи“ поради изгубването на ръкописа, в който се е помъчил да открие — *за другите хора* — истината за нищожеството на другия⁶? Може би си е казал, че въпреки всичко истината за половото привличане се проявява изцяло само ако мисълта за другия не парализира неговата възбуда. Той е искал да устои на всичко, което е могло да го засегне в безкрайната самота на килията — мястото, където за живота са го държали единствено виденията на въображаемия му свят.

Смъртоносният безпорядък на еротичното и на „апатията“

Самото изстъпление, с което той налага своята истина, по природата не улеснява нейното възприемане. Не е възможно след уверенията, които Сад ни представя, да не прозрем, че нежността не променя с нищо играта, свързваща еротиката със смъртта. Еротичното поведение се противопоставя на обичайното, така както прахосничеството на придобивката. Ако действаме по разум, ние се опитваме да постигнем блага от всякакъв вид, работим с цел да увеличим нашите средства или нашите знания — по всякакъв начин се стремим да забогатеем или да притежаваме още. В такива поведенчески рамки се изгражда по принцип нашето положение в обществото. Но в мига на еротичната треска ние се държим по противоположен начин: изразходваме силите си без мярка и често в изстъплението на страстта разпиляваме безполезно значителни запаси от тях. Сладострастието е толкова близо до разточителството, че можем

⁵ Кралско известие за заточаване или затвор преди 1789 г. във Франция. — Б. пр.

⁶ Тъкмо в „Сто и двадесет дни на Содом“, роман, писан в затвора, той рисува за пръв път картината на едно независимо съществуване, което е всъщност престъпно — на волнодумци и безпътници, посветили се на престъпното сладострастие. В навечерието на 14 юли 1789 г. Сад е прехвърлен в друг затвор поради опита си да разбунтува с викове минувачите под прозореца: „Граждани на Париж, затворниците ги колят!“ Не му позволяват да отнесе нищо със себе си и ръкописът на „Сто и двадесет дни“ изчезва при плякосването на кулата, последвало падането на Бастилията. Тези, които са тършували из купчината вещи, разсипани из двора, са прибрали всичко, което им се е сторило интересно. Ръкописът е открит отново около 1900 г. при един книжар от Германия, който признава, че той самият е пролял „кървави сълзи“ поради загубата, засягаща всъщност другите, човечеството изцяло. — Б. а.

да назовем „малка смърт“ момента на неговия пароксизъм. Следователно факторите, които събуждат у нас еротичното изстъпление, се свързват винаги в безпорядък. Голотата разрушава благоприличието, което си придаваме в дрехите. Но поели веднъж по пътя на сладострастния безпорядък, ние не се задоволяваме с малко. Разрухата или предателството придружават понякога растежа на унаследеното изстъпление. Към голотата добавяме необичайността на полуоблечените тела, чиито дрехи само подсилват техния безпорядък — за да станат така още по-необуздани и уязвими. Жестокостта и убийствата удължават състоянието на разруха. По същия начин проституцията, непристойните думи и всички останали връзки на еротиката с позора спомагат за възприемането на света на страстта като свят на упадък и на разпад. Единственото ни щастие е да се изразходваме безразсъдно, като рана, която се отваря у нас: искаме винаги да сме убедени в безполезността, а често и в разорителната природа на нашите разхищения. Мечтаем да се озоведем вдън земя, където умножаването на силите е закон. Но малко е да се каже „вдън земя“. Искаме един о б ъ р н а т свят, мечтаем за света н а о п а к и. Смисълът на еротиката е в тази измяна.

Философията на Сад е разрушителната форма на еротичното. Моралната изолация значи отхвърляне на задръжките: в нея се крие дълбокият смисъл на изразходването. Всеки, който приема съществуването на другия, без съмнение се ограничава. Зачитането на другия заслепява, пречи да осъзнаем точно предела на единствения стремеж, който е независим от желанието да увеличим моралните или материалните си ресурси. Заслепение от уважение е баналност: обикновено се задоволяваме с кратки нашествия в света на сексуалните истини, последвани през останалото време от откритото им опровержение. В солидарността си с другите хора всеки човек губи от независимото си поведение. Уважението ни към другите ни въвлеча в един цикъл на подчинение, предлагащ ни само мигове на зависимост, където в крайна сметка ние се отдалечаваме от уважението — основа на нашето поведение, и това е, защото сме лишили човека от моментите му на независимост. Обратното, „смисълът на садистичния свят“ е, както пише Морис Бланшо, в „изискването за независимост, утвърждаваща се чрез всеобщо отрицание“. Необузданата свобода отваря една бездна, където човешките възможности отговарят и на най-силните пориви, пренебрегвайки второстепенните: някакъв героичен цинизъм ни освобождава от почитта, от нежността, без които ние всички се понасяме трудно. Подобни перспективи ни отдалечават от това, което сме всъщност, така както величието на бурята е еднакво далече от един изпълнен със слън-

це час и от меланхолията на облачното небе. В действителност ние не разполагаме с този излишък от сили, без който не бихме могли да достигнем мястото, където нашата независимост би била пълна. Истинската независимост, дори когато е необятна в мълчанието на народния блян и в най-гибелните си часове е далеч под изстъпленията, които романите на Сад ни предлагат. Самият Сад без съмнение не е имал силата, нито куража да достигне до върховния миг, който описва. Морис Бланшо е обрисувал този миг, който властва над всички останали и който Сад нарича апатия: „Апатията — пише Бланшо — е духът на отрицание, присъщ на човека, който е избрал независимостта. Тя е в някаква степен причината и смисълът на енергията.“ Изглежда, Сад е разсъждавал така: съвременният човек притежава известно количество сила; най-често той разпилява своите сили, лишавайки се от тях в полза на фантомите, които наричаме „другите“, „Бог“, „идеал“. Чрез това разпиляване той допуска грешката да прахоса до пълно изчерпване своите сили, но много повече да изгради поведението си върху слабостта, защото ако се изразходва за другите, то е поради увереността, че ще има нужда от тях. Фатално безсилие: той става по-слаб, изразходвайки силите си напразно, а изразходва своите сили, защото се чувства слаб. Но истинският мъж знае, че е сам и се приема такъв. Отрича в себе си всичко, което след седемнадесет столетия малодушие засяга всеки друг освен него самия: милосърдие, щедрост, любов — това се чувства, които той разрушава; рушейки ги, си възвръща всичките сили, които са му били нужни за тези изтощителни пориви, и което е важно, открива в това разрушително дело извора на една същинска енергия. Добре е да проумеем, че целта на апатията е не само в обезсилването на „паразитните“ чувства, а и в противопоставянето срещу спонтанността на каквато и да е страст. Сласлолюбецът, който се оставя на своя порок, е не по-различен от отдало се на разврат недоносче. Дори гениални развратници, надарени със съвършени сатанински таланти, ако се оставят само на своята наклонност, са осъдени на катастрофа. Сад го подчертáva: за да се превърне в енергия, страстта би трябвало да се съсредоточи, да се отдели от своя субект, минавайки задължително през момент на безчувственост: тогава тя е най-силна. В началото на жизненото си поприще Жюлиет⁷ не спира да слуша упреците на Клервил: извършила е престъпление само от ентузиазъм, запалила е неговия пламък от пламъка на стра-

⁷ Героиня на маркиз дьо Сад от романа му „Историята на Жюлиет“, продължение на романа „Жюстин или неблагоприятията на добродетелта“ (Жюлиет е сестра на Жюстин). — Б. пр.

стта, поставила е сладостта на разбушувалото се удоволствие над всичко останало. Рисковано улеснение. Престъплението е нещо повече от сладострастие, хладнокръвното престъпление е по-значимо от престъплението, извършено в жарта на чувствата; но престъплението, „извършено със загрубялата сетивна част“ — мрачно и тайнствено деяние, е по-силно от всичко останало, защото е акт на душата: след като е разрушило всичко в нея, то е натрупало необятна сила, отъждествяваща се напълно с тоталното разрушение, подготвено от нея самата. Големите сластолюбци, съществуващи само чрез удоволствието, са големи, защото са унищожили у себе си всяка способност за удоволствие. Затова се отдават на ужасяващи аномалии, иначе посредствеността на нормалното сладострастие би им била достатъчна. Направили са се сами безчувствени: претендират, че се наслаждават на тази безчувственост, на своята потисната, отречена чувственост, и тогава стават жестоки. Жестокостта е всъщност самоотричане, отведено така надалеч, че се превръща в разрушителен взрив, а от безчувствеността човек целият тръпне. Същото пише и Сад: „Душата навлиза в нещо като апатия, даряваща ни с хиляди пъти по-божествени наслади от тези, които ни е предложила слабостта.“⁸

Триумфът на смъртта и на болката

Прииска ми се да цитирам пасажа изцяло: той хвърля обилна светлина върху главния въпрос за битието като нещо повече от обикновено присъствие. Присъствието значи често отпадналост, миг на безучастие, в който пасивното битие се превръща в безразличие по отношение на себе си, дори в преход към житейска нищожност. Битието е също изстъпление на битието, достигнало своята нетърпимост. Изстъплението води до такива моменти, в които сладострастието е вече непосилно за едно чувствено възприятие — миг, в който чувственото изживяване не заслужава вече внимание и в който мисълта (мисловната дейност), направляваща сладострастието, завладява цялото битие. Без пълното отрицание сладострастието е кратко-трайно, то е презряно, неспособно да опази действителната си власт, своята върховна власт пред едно разширяващо се съзнание: „Бих искал — казва Клервил, другар по разврат на героинята Жюлиет — да извърша такова престъпление, което да има постоянно действателен ефект, дори когато аз вече не действам, и то така, че в нито един миг от живота ми, дори по време на сън, да не стана причина

⁸ Бланшо, Морис. Цит. съч., 256—258. — Б. а.

за какъвто и да е безпорядък, и този безпорядък да може да стигне дотам, че да повлече една всеобща поквара или едно такова формално разтърсване, че дори след моята смърт действието му да продължи.“

Достъпът до този връх на невъзможното е наистина не по-малко опасен от скалите на Еверест, където никой не е успял да пристъпи освен с извънмерно напрежение на силите. Но в напрежението, което води до върховете на Еверест, се крие само временен отговор на стремежа за превъзходство над всички останали. Странно е, че след като сме тръгнали от принципа на отричането на другия, въведен от Сад, можем да проумеем чак на върха, че безграничното отрицание на другия е отрицание на себе си. По своята същност отхвърлянето на другия е било винаги утвърждаване на себе си, но бързо можем да осъзнаем, че един необуздан характер, гласнат до предела на допустимото, отвъд личното наслаждение, достига до търсене на независимост, неогъваща се пред каквато и да е принуда. Истинската независимост (в исторически план) се огъва пред тревогата за властта. Истинската независимост не е това, за което претендира, тя никога не е била нещо повече от усилие, имащо за цел освобождението на човешкото съществуване от принудителното покорство. Между другото и историческият суверен се е извавил от поветите на принудата. Извавил се е във висша степен от тях с помощта на властта, предоставена му от верните поданици. Взаимната лоялност между владетел и поданици е почивала върху подчинението на поданиците и върху принципа на участието им в независимостта на суверена. Но независимият човек на Сад не притежава истинска независимост, той е фиктивен герой, чиято власт не е ограничена от никаква принуда. Няма вече такава лоялност, която независимият човек да дължи на онези, които са му дали властта. Свободен пред другите, той е не по-малка жертва на собствената си независимост. Той не е свободен да приеме каквото и да е подчинение, особено порива към жалкото сладострастие, не е свободен да напуска закона. Забележително е, че Сад, който тръгва от съвършената нелоялност, в края на краищата може да стигне до друга не по-малка. Той иска да се домогне само до най-голямото наслаждение, но това наслаждение има някаква стойност: тя е отказ от подчинение пред едно незначително удоволствие, а това значи отказ от безпорядък!

В интерес на читателя, на другия, Сад описва върха, до който независимостта може да го издигне: това движение е едно отклонение, което не може да спре, преди да е достигнало своя предел. Сад не е избегнал това движение, изчерпал го е до неговите последици, кои-

то надвишават изначалния принцип на отричането на другия и утвърждаването на себе си. Отричането на другите, доведено до своята крайност, се превръща в самоотричане. В изстъплението на тази възбуда личната наслада няма вече значение, важно е само престъплението, чието жертва е без значение: важно е само престъплението да достигне своя предел. Това изискване е обективно по отношение на индивида, при положение, че поставя над него възбудата, която той самият е предизвикал, която се откъсва от него и го надхвърля. Сад не може да не замеси и отвъд личния егоизъм един егоизъм в някаква степен безличен. Не бихме могли да предоставим на света такава възможност, каквато само фикцията е в състояние да му предложи. Но съзираме необходимостта, поради която той е готов въпреки своите принципи, да свърже с престъплението, да свърже с нарушението самонадхвърлянето на личното битие. Има ли нещо по-смущаващо от прехода на егоизма към волята да бъдеш на свой ред претопен в жаравата, запалена от егоизма? Сад предоставя тази върховна възбуда на един от своите свършени герои.

Амели живее в Швеция, един ден отива да потърси Боршан. . . Последният с надежда за една чудовищна екзекуция е издал токущо на краля всичките членове на заговора, който сам той е замислил. Предателството възбужда младата жена. „Обичам твоята кръвожадност — ми казва тя. — Закълни ми се, че един ден аз ще бъда твоята жертва; от 15-годишна пламвам само при мисълта, че мога да загина в жестоката страст на порока. Без съмнение не искам да умра утре; безразсъдството ми не стига дотам; но искам да умра само по този начин: превръщайки се преди смъртта в повод за престъпление, и от тази идея ми се завърта главата.“ Безумна глава, достойна напълно за следния отговор: „Обичам главата ти до полуда и вярвам, че заедно ще извършим сума луди неща. . . Главата ти е порочна, развратна, и аз я приемам такава!“

Така „за цялостния човек, който предлага всичко човешко, няма недопустимо зло. Ако 'стори зло на другите, какво сладострастие! Ако другите му отвърнат със същото, каква наслада! Добродетелта му доставя удоволствие, защото е уязвима и тоя я смазва, а порокът, задоволяващ го с безпорядъка, който предизвиква, си остава за негова сметка. Ако е жив, няма събитие от живота, което да не почувствува като щастливо. Ако е мъртъв, превръща смъртта си в още по-голяма наслада, и с пълно съзнание за собственото си разрушение — във венец на едно съществуване, чието единствено оправдание е нуждата от разруха. Така разрушителят съществува сред нас като отрицание на всичко останало, което обаче не може да не засегне и него самия. Без съмнение докато трае, силата на отричането

му дава някаква привилегия, но отрицанието, което той практикува, е единствената му защита срещу напрежението на това тотално отричане“.

Това отрицание, тези безименни престъпления!

Смисълът им препраща отвъд смъртта, към безкрая на битието!

Независимият човек на Сад не поставя над общата ни мизерия нещо, с което да я надхвърли. Но в своите лутания той поне е прозрял вечността на престъплението! Тази вечност е не по-съвършена от всичко останало: тя не може да надвиши това, което е рухнало. Но Сад е обединил в личността на Амели безкрайната безграничност с безкрайното разрушение.

Преведе от френски: Емилия Коралова-Стоева

Сад и нормалният човек

Удоволствието е парадокс

„В тях има само кървящи трупове — пише Жюл Жанен¹ за творбите на Сад², — деца, изтръгнати от ръцете на майките, млади жени, обезглавявани по време на оргии, пиршества, бокали, пълни с вино и кръв, нечувани изтезания. Подгръват казани, издигат скелета за мъчения, разбиват черепа, дерат димящи човешки кожи, чуват се крясъци, псувни, богохулства, изтръгват сърца от гърдите, и това на всяка страница, на всеки ред, постоянно. Ах, този неуморен злодей! В първата си книга³ той ни показва клето младо момиче, изтерзано докрай, измъчвано, повалено, смазано от ритници, превеждано от чудовища през подземия и покрай гробове, пребито, изпочупено, изранено до смърт, опозорено, дамгосано... Когато авторът е на предела на издевателството, когато не издържа сам-пред кръвосмешенията и гнусотата, когато се задъхва над труповете, които сам е пробол и насилл, когато не съществува църква, която да не е осквернил, и дете, което да не е заколил в пристъпа на своята ярост, и нито една морална повеля, върху която да не е излял смрад-

¹ Френски писател, театрален критик, журналист (1804—1874). Печата най-често в „Журнал де деба“. Известен е с предпочитанията си към романтичския театър, с блестящия си, но повърхностен стил. — Б. пр.

² В „Ревю дьо Пари“, 1834. — Б. а.

³ Става дума за „Жюстин“, по-точно за „Новата Жюстин“, а именно за по-свободната версия, публикувана от самия автор през 1797 г. и преиздадена през 1953 г. от Жан-Жак Повер. Първата версия излиза през 1930 г. в издателство „Фукад“ благодарение на Морис Ен; издадена е отново от издателство „Поен дьо Жур“ през 1946 г. с предговор от Жан Полан, а през 1954 г. е преиздадена от Жан-Жак Повер с една различна версия на настоящото изследване като предговор. — Б. а.

та на своята мисъл и слово — тогава този мъж се спира, поглежда се от страни, засмива се вътрешно, без да се сепне. Напротив. . .“⁴

И ако тази еволюция далеч не изчерпва своя обект, то най-малкото тя е употребила подходящи названия за представата, която Сад е поел върху себе си драговолно: няма ужас и непорочност, които да не отвърнат на тази гърсена провокация. От такъв зрителен ъгъл имаме свободата да приемем само това, което ни се понара, но няма да изпаднем в заблуда по отношение на човешката природа, нейната среда и предел. Знаем го предварително: най-често може да се прецени Сад и неговите творби само по този начин. Нелепо би било да приписваме на посредствеността на Жюл Жанен или на тези, чиято оценка е близка до неговата, някакво нравствено отвращение. Несъгласието на Жюл Жанен е в реда на нещата: то е човешко в най-общ план, съответства на недостатъчна човешка енергия и на човешкото усещане за опасност: без съмнение личността на Сад е неприемлива за онези, които се вълнуват само от принудата и страха. Симпатиите и тревогите, а също и малодушието, определящи обичайното поведение на човека, са диаметрално противоположни на страстите, които възбуждат независимостта на един сладострастен герой. Но независимостта се осмисля чрез нашата немощ и бихме я оценили не както подобава, ако не съзрем в реакциите на разтревожения човек — влюбчив и малодушен — една насъщна необходимост, изразена точно така: самото сладострастие има нужда от оправдана тревога. Къде би се дянало наистина удоволствието, ако тревогата, свързана с него, не оголваше докрай парадоксалната му страна и ако то не оставаше неприемливо дори за този, който го изживява?

Още от самото начало би трябвало да наблегна върху тази истина: върху обосноваването на най-смелите оценки на Сад. Той се е противопоставил по-малко на глупеца и лицемера отколкото на нормалния, на порядъчния човек — в известен смисъл на всеки от нас Искал е по-малко да убеждава отколкото да предизвиква. И щ, го недооценим, ако не проумеем, че той е отправил предизвикателството си към границите на допустимото, за да разтърси общо-

⁴ Романът „Жюстин или неблагоприятията на добродетелта“ е издаван три пъти в епохата на Сад: 1787, 1791, 1797 г. В него със студена обективност се разказва за приключенията на добродетелната Жюстин, подложена на всякакви изтезания, но неотстъпваща пред порока. Този роман-подлистник възхвалява героин, освободени от всякакви религиозни задръжки, убедени в абсолютната си безнаказаност поради общественото си положение и богатство или поради тайната, с която се обграждат. Те подлагат своите жертви на разнообразни сексуални насилия и на най-изтъчени изтезания по време на оргии, където се стремят да утолят желанието, оправдани от Сад в продължителни философски тиради. — Б. пр.

приетото. Предизвикателството му би било лишено от смисъл, от стойност и от последици, ако не съществуваше тази безгранична лъжа и ако позициите, които е атакувал, не бяха непоклатими. „Независимият човек“, създаден от Сад, не само не надвишава възможното: дори мисълта му никога за повече от миг не е успяла да смути съня на праведника.

Ето защо приляга повече да говорим за него от гледна точка, противоположна на неговата, на баналността — от гледна точка на Жюл Жанен: обръщам се към разтревожения човек, чиято незабавна реакция е да види в Сад възможния убиец на дъщеря си.

Възхитим ли се от Сад, значи да смекчим мисълта му

Между нас казано всяко разсъждение за Сад е повече или по-малко парадоксално. И не е толкова важно дали го изказваме мълчаливо или на висок глас като новопокръстени, или не: парадоксът става ли по-малък, когато възхваляваме апологета на престъплението повече, отколкото самото престъпление?

Нашата непоследователност може да се засили, ако само се възхищаваме от Сад: възхищението обгръща жертвата отвисоко, пренасяйки я от света на осезаеми ужаси в една зона на безумни, несъществуващи и съвършени идеи.

Някои умове се възбуждат само при мисълта да преобърнат — от основите до върха — и най-утвърдените стойности. Така могат да заявят с лекота, че най-големият разрушител, който някога се е раждал — маркиз дьо Сад, — е същият, който служи най-добре на човечеството. Нищо по-сигурно по тяхна преценка; всички ние се разтреперваме при мисълта за болката и смъртта (дори за чуждата болка и смърт), от трагичното или низостта ни се свива сърцето; но предметът на нашия ужас има за нас същия смисъл, какъвто слънцето, чиято слава не помръква, ако отвърнем от блясъка му недостойния си поглед. И тъй, както слънцето заслепява очите, личността на Сад, пленила въображението на своето време, го ужасява: самата мисъл, че това чудовище е живяло, е събуждала негодувание. Съвременните му апологети, наопаки, не са приемани никога на сериозно, никой не би повярвал, че техните възгледи могат да имат и най-малка последица. Най-големите му противници съзират в тази идея самохвалство или безсрамна забава. В разумните граници, в които последователите ѝ не се отдалечават от общоприемливия морал, възхваляването на Сад спомага дори да се укрепи последният: то внушава незабележимо, че е напразно желанието за неговото разклащане, че той е по-здрав, отколкото може да се допусне. Това

би останало без последици, ако мисълта на Сад не губеше тук основното си предназначение: да бъде несъвместима с човешкия разум. Сад е посветил безкрайни писания на утвърждаването на истини от съмнително естество: животът според него е стремеж към удоволствие, а удоволствието е пропорционално на разрушението на живота. С други думи животът достига най-висока степен на **напрежение** в чудовищното подриване на собствените си устои.

Не си ли даваме сметка, че едно толкова странно твърдение не би могло да бъде прието, дори само предложено, ако не е вече изтъркано от употреба, изпразнено от съдържание, сведено до блясък без резултат? Не си ли даваме сметка, че едно общество, което се възприема сериозно, не би могло да приеме това дори и за миг? В действителност тези, които са видели у Сад само злодей, отговарят по-точно на намеренията му отколкото съвременните му почитатели: Сад събужда възмутени протести, без които парадоксът на **удоволствието** би бил само поезия. Още веднъж бих искал да поговоря за него, но обръщайки се само към тези, които той възмущава, и да сторя това от тяхна гледна точка.

В предишната ми статия стана дума как Сад е бил принуден да даде на крайностите на своето въображение една стойност, придобила в неговите очи **независимост**, отричаща съществуването на другите.

Сега трябва въпреки всичко да потърся нейния смисъл заради всички онези, които тя е отрекла.

Божественото е не по-малко парадоксално от порока

Разтревоженият човек, когото словото на Сад хвърля в негодувание, не може да изключи така лесно един принцип — сходен по дух с напрежението на живота, изпълнен с насилието на едно непрекъснато разрушение. По всяко време и място принципът на божественост е омагьосвал и смазвал човека: в думите **божествено** и **свещено** той е разпознавал едно вътрешно и тайнствено увлечение, една трескава лудост, едно насилие, обсебило каквато и да е цел, за да я погълне подобно на огън, довеждайки я до незабавна разруха. Това увлечение е считано за заразно — преминавайки от една цел към друга, то е носело на този, който го е приемал, смъртоносна зараза: няма по-сериозна опасност и ако жертвата е обект на някакъв култ, имащ за цел да я подложи на обожание, би трябвало да кажем веднага, че този култ е двусмислен. Религията винаги полага усилия да отдаде на прослава някаква свещена цел, търсейки в разрушението смисъла на властта, а и на всяко влияние; в замяна последното

има грижата да сведе нейния резултат до един затворен кръг, от който нормалното битие или нерелигиозният свят са отделени с непреодолима преграда.

Насилствената и злокобна страна на божественото е била най-очевидна в ритуалите на жертвоприношението. Тези ритуали са се вършели често с невероятна жестокост: деца, хвърлени в чудовища от нагорещено желязо, подпалени рацитени великани, натъпкани с човешки жертви, жреци, одрали живи жени и навлекли облените им в кръв кожи. Това влечение към ужаса е било рядко, а и ненужно за жертвоприношението, но е подсилвало основното му значение. Няма кръстно мъчение, което да не свързва, дори сляпо, християнското съзнание с ужасяващата същност на божата заповед: божественото престава да е благосклонно, след като е задоволена нуждата му от изтощение и гибел — негова изконна повеля.

Тук подхождат именно тези примери. Те са едно предимство пред бляновете на Сад: никой не може да ги приеме, но всяко разумно същество трябва да признае, че по някакъв начин те отговарят на една повеля на човешкото общество; дори ако се вгледаме в миналото, трудно можем да отречем нейния всеобщ и независим характер; обратното, тези, които са обслужвали така жестоките божества, недвусмислено са прозрели необходимостта от ограничаване на техните опустошения: те не са пренебрегвали никога тази необходимост, нито подредения свят, от който тя се нуждае.

Що се отнася до пораженията при жертвоприношението, двойната трудност, за която говорих в началото по повод на Сад, е постигала някога едно-единствено разрешение. Тревожното битие и битието, изпълнено с напрежение — разумната дейност и разбушувалата се страст са съществували поради религиозното поведение независимо една от друга. Оцеляването на нерелигиозния свят, чиято практическа дейност е в неговата основа и без което не би имало нито оцеляване, нито блага за консумиране, е било насъщна необходимост. Обратният принцип е не по-малко валиден за нашето оцеляване, без да смекчаваме разрушителното му действие върху човешкия ужас пред свещеното проявление. Тревогата и радостта, напрежението и смъртта са се срещали в празника — страхът е осмислял необуздаността, а консумирането е оставало цел на полезната дейност. Но те никога не са се доближили, никога нищо не е успяло да улесни сливането на тези два принципа, противоположни и несъвместими.

*Нормалният човек приема парадокса на божественото
или на еротичното за патология*

Тези съображения от религиозен порядък при всички случаи имат своя предел. Вярно е, че са отправени към нормалния човек и че е възможно да бъдат изказани от негова гледна точка, но те използват и един елемент, чужд на неговото съзнание. С в е щ е н и я т с в я т е за съвременния човек двусмислен: съществуването му не може да бъде пренебрегнато, миналото му е обзримо, но то си остава загадка. В неговите недра се крият човешки прояви, до чийто произход като че ли вече нямаме достъп и чийто механизъм остава неразбираем за нас. Това поведение е познато добре и ние не можем да се съмняваме в историческата му достоверност, нито в обстоятелството, че е притежавало, както вече посочих, независим и несъмнено универсален характер. Но очевидно тези, които са го проявявали, не са се досещали за неговата природа и ние не ще узнаем нищо категорично за нея: не съществува окончателно наложена се интерпретация. Единствено действителността, на която то съответства, може да събуди интереса на мислещия човек, свикнал сред неприветливата и сурова природа и поради собствената си предпазливост непрекъснато да съпоставя. След като не е схванал причината, как би могъл да си даде сметка за точния смисъл на религиозните ужаси от миналото? Той не може да се избави от тях така лесно, както от виденията на Сад, но и не може да ги издигне над равнището на необходимостта, определяща неизбежно едно такова състояние като глада и студа. Смисълът на б о ж е с т в е н о т о не може да бъде приравнен с храната и с нуждата от топливо.

С една дума обстоятелствата от религиозен порядък засягат мислещия човек, който е в пълно съзнание, само отвън — той ги приема против волята си и ако му се наложи да им признае права, които те реално са притежавали в миналото, в настоящето той им отказва и най-малкото, особено по отношение на тези, които не са се откъснали от насилието. Точно тук би трябвало да добавя, че в известен смисъл еротичното при Сад се възприема от съзнанието по-лесно отколкото от давнашните изисквания на религията: никой не може да отрече днес съществуването на импулси, свързващи сексуалното с нуждата от злодеяния и убийства. Така инстинктите, наричани с а д и с т и ч н и, предоставят на нормалния човек средство за оправдаване на някои жестокости, докато религията е само обяснение на някакво отклонение. Изглежда, че с внушителното си описание на тези инстинкти Сад е ускорил бавното приближаване на човека към него самия—или, казано с езика на философията, — към

неговото самосъзнание: универсалната употреба на понятието садистичен е вече осезаемо доказателство за това приближаване. В този смисъл гледната точка, от която тръгнах, за да обрисувам Жюл Жанен, се е променила: тя е същата като на разтревожения и разумен човек, но не отхвърля вече така категорично това, което името на Сад означава. Инстинктите, описани в „Жюстин“ и „Жюлиет“, са придобили гражданско право, Жюл-Жаненовците на нашето време са ги признали: те не си крият вече лицата и не изключват в своето възмущение вероятността да ги проумеят: но съществуването, което им признават, е патологично.

Историята на религиите само в слаба степен е накарала съзнанието да обсъжда садизма. Обратното на самия садизъм, който е помогнал в религиозните факти да бъде съзряно нещо повече от необясними чудатости: сексуалните инстинкти, на които Сад дава своето име, успяват най-после да обяснят ужасите на жертвоприношение-то, които в своята цялост се свеждат до ужаса, назован патология.

Ще повтора: нямам и намерение да се противопоставя на тази гледна точка. Ако изключим парадоксалното право да се защитава незащитимото, никой не би се наел да твърди, че жестокостта на героите от „Жюстин“ и „Жюлиет“ не трябва да бъде изобличена до дъно. Тя е отрицание на принципите, върху които се основава човечеството. По някакъв начин трябва да отхвърлим това, чиято цел е да превърне нашите усилия в провал. Ако инстинктите ни карат да рушим дори онова, което изграждаме, би трябвало да осъдим тези инстинкти — и да се предпазим от тях.

Но въпросът се поставя и по друг начин: възможно ли е абсолютно да се избегне отрицанието, което тези инстинкти имат за цел? А това отрицание не идва ли в някаква степен отвън, по причина например на излечими болести, незначителни за човека, на хора и общности, които по принцип е възможно и нужно да бъдат премахнати, накратко — на елементи, излишни за човешкия род? Или обратното, човек не носи ли в себе си упоритото отрицание на това, което под името разум, полезност и ред е създадо човечеството? А съществуването не е ли заедно с потвърждението фатално отрицание на собствената си същност?

*В порока се крие истината за човека
и неговата душа*⁵

Може би носим у нас садизма като израстък, който някога е могъл да има човецко значение, а сега вече го е изгубил и който е лесно по желание да унищожим в нас чрез самоотказ, а у другия — чрез наказание: така хирургът постъпва с апендикса, акушерът — с раждането, а народът — със своите владетели. Дали в действителност става дума за една независима и упорита част на човека, която обаче е неподвластна на неговото съзнание? Или става дума за неговото сърце—нямам предвид органа на кръвта, а бурните чувства, на чиято интимна същност този вътрешен орган е знак?

В първия случай човекът на разума би бил оправдан; той ще произвежда без ограничения средствата за своето благоденствие, ще подчини на себе си законите на природата, ще избяга от насилието и войните, без да е задължен да се отдава на тази фатална наклонност, която досега го е свързвала упорито с нещастieto. Тази наклонност би била само лош навик, отстраним бързо и лесно.

Във втория случай, изглежда, премахването на този навик би засегнало съществуването на човека в жизнената му същност.

Това съждение се нуждае от точна формулировка: то е така тромаво, че не би могло и за момент да остане неуточнено.

На първо място, то предполага в човека неудържим порив към изстъпления, гласкащи го към разруха, и съгласие с нестихващите и неизбежни опустошения, застрашаващи всичко ново, което расте и се мъчи да оцелее.

На второ място, то дава на това изстъпление и на съгласието едно, в някаква степен божествено предназначение, а по-точно казано — нещо свещено: едно желание у нас за прахосване и разруха, за превръщане на способностите ни в огън и пепел; обикновено прахосването, огънят и развалините ни правят щастливи, струват ни се божествени, свещени и са единствено в състояние да събудят у нас поведение на суверен, което ще рече безкористно, безполезно, обслужващо само себе си, без да преследва някаква цел.

На третото място, съждението означава, че човечеството, разграничаващо се от това поведение, отхвърлило го при първите начинки на мисълта, би залягнало и стигнало в своята цялост до състояние, подобно на старческото, което може да се възроди и

⁵ Изразът не е нов, познат е на всеки дотам, че дори народът го казва и го повтаря, без да предизвика каквото и да е несъгласие: „В душата на всеки човек се крие заспала свиня.“ — Б. а.

в наши дни, разбира се, не докрай, ако то не се държеше от време на време по начин, напълно различен от собствените си принципи.

Създението се свързва, на четвърто място, с нуждата на съвременния човек — имам предвид нормалния — да достигне до своето с а м о с ъ з н а н и е и да опознае, с цел да ги ограничи, опустошителните ефекти, към които той се стреми с у в е р е н н о: да се възползва, ако му се наложи, от тях, но не да ги възпроизвежда извън собствените си нужди и решително да им се противопоставя до степента на собствената си непоносимост.

Двете крайности на човешкото битие

Това съждение се различава основно от предизвикателните твърдения на Сад: въпреки че то не подхожда на възгледите на нормалния човек (обикновено той мисли обратното, вярва, че насилието е победимо), може да се помири с тях и ако ги убеди в своята правота, да му открие, че няма нещо, в което те да не могат да постигнат съгласие.

И ако разглеждам сега убежденията с най-очевидни последици, не мога да не съзря нещо, което във всички времена е помагало на човека да проявява двойствената си същност.

В едната си крайност в някаква степен съществуването е по природа порядъчно и почтено: трудът, грижата за децата, великодушното и честността уреждат отношенията на хората помежду им; в другата крайност вилнее безпощадно насилие. При определени условия едни и същи хора грабят и опожаряват, убиват, изнасилват и изтезават. Изстъплението се противопоставя на разума.

Тези крайности обхващат понятия като цивилизация, варварство или дивачество. Но употребата на тези думи, която е подчинена на идеята, че от едната страна са варварите, а от другата — цивилизованите, е илюзорна. Наистина цивилизованите говорят, варварите мълчат, а този, който говори, е винаги цивилизован. Или по-точно след като езикът е по природа изразно средство на цивилизования човек, насилието е безмълвно. Това пристрастие на езика има много последици: не само „цивилизован“ е означавал най-често „нас“, а „варварин“ — всички останали, но думите „цивилизация“ и „език“ са наложили своята употреба така, сякаш насилието е нещо извън тях — ч у ж д о не само на цивилизацията, но и на самия човек (а то ще рече на езика). Наблюденията доказват впрочем, че едни и същи народи, а най-често едни и същи люде проявяват последователно варварско и цивилизовано поведение. Няма диваци, които да не говорят и говорейки, да не разкриват съгласието си с

почтеността и щедростта — стълбовете на цивилизования живот. Обратното, няма цивилизовани хора, които да не са склонни към дивашки прояви: обичаят на линча е творение на тези, които се смятат на върха на днешната цивилизация. Ако искаме да измъкнем езика от задънената улица, в която това двусмислие го е завряло, нужно е да си дадем сметка, че насилието като творение на всеки от нас по принцип остава безмълвно, така както всеки от нас може да мами от недосетливост, и че самият език е основан върху тази измама.

Насилието е безмълвно, а езикът на Сад — парадоксален

Обикновената реч отказва да изрази насилието, на което признава само виновно и недопустимо битие. Тя го отхвърля, отнемайки му всякакво право на съществуване, всякакво оправдание. И ако въпреки всичко, както често се случва, някъде се извърши насилие, то е, защото там е допуснато прегрешение: точно така хората от изостаналите народи вярват, че смъртта не може да се състои, ако някой чрез магия или по друг начин не се обяви за виновен. Насилието в напредналите общества и смъртта в изостаналите не са просто бедствия както бурята или прииждането на река: единствено нечие прегрешение може да стане причина за тяхното извършване.

Но мълчанието не отхвърля това, което езикът не може да потвърди: насилието е не по-малко устойчиво от смъртта и ако езикът реши да прикрие чрез хитрост универсалното унищожение — спокойно и мълчаливо творение на в р е м е т о, — от това страда само езикът, от това се сковава единствено той, а не времето, не и насилието.

Рационалното отричане на насилието, приемано за опасно и безполезно, не може да отхвърли това, което е вече отрекло, повече отколкото рационалното отричане на смъртта. Но изразяването на насилието, както вече посочих, се сблъсква с двойното противопоставяне на отхвърлящия го разум и на самото насилие, обуздано от мълчаливото презрение на отразяващото го слово.

Разбира се, трудно е да обхванем проблема теоретично. Ще приведа конкретен пример. Спомням си, веднъж четох разказ на някакъв концлагерист, който ме потисна ужасно. Представих си и разказ с обратния смисъл, направен примерно от палача пред някой, който го вижда как бие своята жертва. Представих си пищиящия нещастник и написаното от палача:

„Нахвърлих се върху него с ругатни и тъй като той не можеше да ми отговори, ръцете му бяха вързани на гърба, забих му с все сила юмука в лицето, той падна, довърших го с токове; изхраних се отвратен върху подпухналата му физиономия. Не можах да се въздържа да не избухна в смях: бях се гаврил с мъртвец!“ За съжаление пресиленият тон на тези няколко реда не е свързан с невероятното. . . Но е невероятно палач да пише по такъв начин.

По правило палачът не използва езика на насилието, което упражнява в името на установената власт, а тя привидно го оправдава, давайки му възможност да бъде възвишен. Насилникът е принуден да мълчи и свиква да мами. От своя страна измамата е отворена врата към насилието. В границите на човешката жажда за изтезания функциите на законен палач са едно улеснение: ако има работа със своите себеподобни, палачът се обръща към тях с езика на държавата. А ако го е завладяла страстта, мълчанието е за него най-доброто му прикритие и удоволствие.

Героите от романите на Сад се различават донякъде от палача, когато условно накара да заговори. Тези герои не се изразяват по литературните правила, а още по-малко според привидната дискретност на личния дневник или общоприетото слово. Ако заговарят, то е между себеподобни: развратниците-палачи на Сад разговарят помежду си. Но това са нескончаеми монологизи, в които всеки доказва колко е прав. Най-често са убедени, че следват природата. Хвалят се, че единствени зачитат нейните закони. Но техните размисли, въпреки че отговарят на мисълта на Сад, нямат връзка помежду си. Понякога се възбуждат от ненавист към природата. Това, което утвърждават по всякакъв начин, е суверенността на жестокостите, на изстъпленията, на злодеянията, на изтезанията. Така те не достигат до дълбоката тишина на насилието, което никога не известява за себе си и за правото си на съществуване, съществувайки винаги в мълчание.

В действителност тези трактати върху насилието, прекъсващи постоянно повествованието с непоносими оскърбления, от които книгите на Сад гъмжат, не са размишленията на самите герои-насилници, от чието име са произнасяни. Ако такива герои са съществували, без съмнение те са живели в мълчание. Това са думите на самия Сад, който използва този способ, за да се обърне към друг и т е (но който никога не се е потрудил сериозно да ги свърже с логиката и последователността на езика).

Така поведението на Сад се различава от това на палача, то е негова пълна противоположност. Пишейки, Сад отхвърля измамата, приписвайки я на герою, които в действителност могат единствено

да мълчат: послужил си е с тях, за да заговори на другите с един парадоксален език.

Двусмислицата е в основата на неговото поведение. Сад го рорир, но говори в името на безсловесното битие, в името на абсолютната самота, безвъзвратно онемяла. Самотникът, неин говорител, не се интересува въобще от своите себеподобни: човекът е суверен единствено в самота, когато не се саморазкрива, когато не дължи сметка никому. Никога не се стъписва пред последиците от вредата, която е нанесъл на другите: сам е, отхвърлил винаги връзките между хората, произтичащи от всеобщото им безсилие. За това се изисква изключителна сила, а тук става дума именно за нея. Следвайки самотника по пътя към нравствената му самота, Морис Бланшо го показва крачещ стъпка по стъпка към тоталното отрицание: най-напред на всички останали, а сетне, по някаква чудовищна логика — на себе си: в абсолютното си самоотричане, превърнал се в жертва на вълната от престъпления, които е предизвикал, престъпникът се наслаждава на още един триумф освен престъплението, така да се каже обожествено, дарило с известност самия престъпник. Така насилието носи в себе си едно подлудяващо отрицание, слагащо край на всяка възможност за диалог.

Но, ще кажете, езикът на Сад не е езикът на всеки. Той не е за всеки срещнат, предназначен е само за издигнати умове, способни да открият сред човешкия род една нечовешка самотност.

Този, който говори, колкото и да е заслепен, не се е извабил по-успешно от самотата, на която го осъжда отричането на другите. От своя страна насилието е несъвместимо с онази почтеност пред другия, в която са логиката, законът и принципът на езика.

Как да проумеем в края на краищата парадокса в чудовищния език на Сад?

Това е език, недопускащ никакви отношения между този, който говори, и тези, които го слушат. При истинската самота почтеността не би могла дори да бъде привидна. Няма място за откровен език, какъвто е относително този на Сад. Парадоксалната самота, сред която Сад го използва, не е това, което изглежда: тя би искала да се окопае далеч от човешкия род, на отричането на който се е обрекла, как самота се е обрекла!

Никаква преграда не стои пред измамите на този самотник — станал такъв поради собствените си изстъпления и безкрайния си престой в затвора — освен едно-единствено обстоятелство. Ако не е дължал на човешкия род отрицанието, на което го е подложил, най-малкото го е дължал на себе си: в крайна сметка разлика почти няма.

Езикът на Сад е като на жертва

Такъв поглед е смайващ: противопоставен докрай на лицемерния език на палача, езикът на Сад е като на негова жертва: създал го е в Бастилията, когато е писал „Сто и двадесет дни“. Държал се е тогава с другите хора като човек, смазан жестоко от едно наказание, наравно с онези, които са го решили. Вече казах, че насилието е безмълвно. Но човекът, осъден според него несправедливо, не приема да замълчи. Мълчанието би било отстъпление пред страданието. В безсилието си мнозина се задоволяват с презрение, примесено с омраза. Разбунтувал се в затвора, маркиз дьо Сад е оставил бунта да заговори в него: говорил е така, както може само насилието. Разбунтуван, е трябвало да се защитава или по-скоро да атакува, провеждайки своята битка в душата на нравствения човек, на когото принадлежи езикът. Езикът оповестява наказанието, но езикът единствен може да оспори неговата обосновааност. В писмата си затворникът Сад се е показал ожесточен в своята защита, излагайки ту недостатъчната тежест на „фактите“, ту безполезността на мотивите, изказани пред обкръжението му по повод на наказанието, което, изглежда, е трябвало да го превъзпита, успявайки единствено да го корумпира. Но тези протести остават повърхностни. В действителност Сад достига веднага до същността на спора: вместо своя процес провежда друг срещу съдиите си, Бога и най-общо срещу преградите пред сладостния бяс на страстта. Този път е трябвало да го изведе срещу целия свят, срещу природата, срещу всичко, което се е противопоставило на суверенността на неговите страсти.

Сад е говорил, за да се оправдае в собствените си очи пред останалите

Така отказът му от измама и жестоките мерки, на които е бил подложен, са го довели до лудостта: свързал е самотния си глас с насилието. Зазиждат го, а той се оправдава пред себе си.

От това не следва, че този глас е трябвало да бъде приет като по-достоеен израз за потребностите на насилието от самия език.

От една страна, тази чудовищна аномалия не е могла, както изглежда, да отвърне на намеренията на онзи, който, говорейки, е забравял самотата, на която се е осъдил сам много по-успешно от другите: накратко, той е предал тази самота. От гледна точка на нормалния човек, изразител на обикновени потребности, несъмнено той не е могъл да бъде разбран. Защитната реч на Сад пред съда е останала неразбрана. Дотам, че едно необятно творчество, пропо-

вядващо самота, е сторило това в самота: век и половина е трябвало да мине, преди тази проповед да бъде чута, и сега още тя може да остане неразбрана в своята автентичност, ако от самото начало не проумеем нейната абсурдност! Отхвърлянето му от страна на толкова хора, тяхното отвращение са достоен резултат от идеите на Сад. Но това отхвърляне е опазило поне същината, докато възхищението на малък брой хора, което му е оказвано днес, е по-малко негово потвърждение в сравнение със самото желание, тъй като не призовава сластолюбца към самота. Истина е, че модерните противоречия в последователите на Сад удължават противоречията в него самия: така няма да се измъкнем от задънената улица. Не бихме могли да чуем гласа, достигащ до нас, от един друг свят — на не пр и с т ъ п н а т а самота, — ако не сме се решили със съзнанието за безизходност да проницнем в загадката.

Езикът на Сад ни отдалечава от насилието

Накрая се натъкваме на последна преграда. Насилието, и з р а з е н о от Сад, се е превърнало в нещо непознато, дори в своята противоположност: в обмислена, рационализирана, насилваща друга воля.

Философските размишления, прекъсващи на всяка крачка повествованието на Сад, превръщат четенето в изтощително дело. Трябва търпение, п о к о р с т в о, за да бъде прочетен Сад. Трябва да си кажем, че един език, толкова различен от другите, си заслужава усилията да отидем докрай. Този монотонен език е в същото време надарен със завладяваща сила. Изправени сме пред текстовете на Сад, така както някога пътешественикът се е спирал зашеметен пред главозаймаващо струпани канари: една крачка го отклонява и въпреки всичко! Този ужас ни унижава, но не е ли самото му с ъ щ е с т в у в а н е още един смисъл, който ни се предлага? Планината е това, което има привлекателност за човека само след отклонение. Същото нещо е и с книгите на Сад. Човекът е без значение за съществуването на високите върхове. Но той е целият вътре в творбата, без него тя не може да съществува.

Човечеството изтръгва от себе си това, което произтича от лудостта. . . Но отхвърлянето на лудостта е само удобно и задължително поведение, към което мисълта е принудена да се завръща. Във всеки случай мисълта на Сад не се отдръпва от лудостта. Тя е само едно изстъпление, едно главозаймаващо изстъпление, най-високият връх на нашата същност. От този връх не можем да се отклоним, без да се отклоним от собствената си същност. В неже-

ланието да се доближим до върха, да се помъчим да изкачим най-малкото склона, ние живеем като уплашени сенки — и треперим пред нас самите.

Връщам се отново към философските размишления, които прекъсват — и задръстват разказите за престъпни сластолюбци, доказващи неуморно, че престъпният сластолюбец има право, има винаги право. Анализите, разсъжденията, ерудитските препратки към древни или племенни обичаи — парадокси от една агресивна философия, въпреки неуморимото упорство и непоследователното волнолюбие, ни отдалечават от насилието. Защото насилието е безумие, а безумието е не по-различно от еротичната лудост, до която насилието ни довежда. Ако искаме да извлечем някаква мъдрост от нея, не бива да следваме постоянно движенията ѝ на неовладяно бълнуване, които ни карат да се губим из нея. Насилието, което е душата на *еротичното*, се разголява пред най-тежкия проблем. Опитът на всекидневната ни активност ни е научил на следното: всяко нещо у нас е разположено в последователност, в която се откроява, в която смисълът му е разбираем. Но с разместването на тази последователност — чрез насилие — ние се връщаме в обратна посока, към необузданата и непонятна стихия на еротичното. Така окриваме у нас едно независимо просветление, което всъщност е *нашият блан* — изплъзващ се от ясното ни съзнание, където всяко нещо е уловимо. Дотам, че съзираме в човешкото битие две разнородни съставки, които не са свързани помежду си. Едната — разумна, чийто смисъл се постига с полезни цели, а това ще рече — подчинени: тази съставка е същата, която съзнанието възприема. Другата е суверенна: тя се ражда благодарение на рухването на първата — тя е скрита, а щом се появи — заслепява; така се изплъзва по всякакъв начин от съзнанието. Следователно проблемът е двоен. Съзнанието иска да разпростре своята сфера върху насилието (иска една толкова значителна част от човека да престане да му убягва). От друга страна, насилието търси съзнанието отвъд своето действие (за да може насладата, до която се е добрало, да стане съзнателна, а оттук — по-наситена и окончателна, по-дълбока). Като насилници ние се отдалечаваме от съзнанието, а когато се помъчим да уловим отделните значения на нашите пориви към насилие, ние се отдалечаваме от суверенното безумие и трепет, които насилието е родило.

*За да изпита по-голяма наслада,
Сад се е помъчил да въведе в насието спокойствието
и умереността на съзнанието*

В едно изчерпателно тълкуване на проблема — неоставящо нищо в сянка — Симон дьо Бовоар⁶ изказва по отношение на Сад такава оценка: „Това, което го определя по особен начин, е напрежението на една воля, стремяща се да осъществи плътта, без да се изгуби в нея.“ Ако под „плът“ разбираме образ, натоварен с еротично значение, това е факт, и то окончателен. Без съмнение Сад не е единственият, напрегнал волята си в това направление. Еротичното се различава от сексуалността на животното, така както сенсуалните образи в съзнанието на възбудения човек се открояват с отчетливата яснота на предмети: еротиката е сексуалната активност на съзнателния човек. Същността ѝ не се изплъзва по-бавно от съзнанието. Симон дьо Бовоар има право да ни припомня как Сад се е мъчил отчаяно да превърне възбуждащия го образ в нещо зримо; да ни разкаже за поведението му по време на единственото блудство, за което разполагаме с изчерпателно описание (направено от свидетели пред съда): „В Марсилия — пише Бовоар — той е карал да го шибат с камшик, но от време на време се е хвърлял към камината, за да отбележи с нож броя на ударите, които току-що е получил.“ Собствените разкази на Сад са изпълнени впрочем с телесни размери: често големината на мъжкия член е измервана по дължина и ширина; случва се някоя от участниците да се забавлява, измервайки го по време на оргия. Тирадите на героите звучат така парадоксално, както преди, като оправдания на наказани грешници: нещо от истинското насилие им убягва, но с цената на тяхната тромавост и непохватност Сад е успял с течение на времето да свърже насието със съзнанието, позволяващо му да говори за обекта на своя делириум като за нещо банално. Това отклонение, забавящо самото движение, му е позволило да му се наслади по-пълно: без съмнение сладострастният устрем не е могъл да се осъществи начаса, той е само забавен, а всъщност извънмерното безстрашие на съзнанието е прибавило към удоволствието едно чувство за трайно владение. А в илюзорната перспектива владението става безкрайно.

⁶ Тя дава на изследването си донякъде ексцентрично заглавие: „Трябва ли да изгорим Сад?“ Изследването на Бовоар излиза първоначално в „Тан модерни“ като първа част от „Пристрастия“, (Privilèges, 1955. За съжаление биографията на Сад, с която писателката придружава изследването си, е добила формата на волнодумно откровение, което с nepoтyшeнoтo си вълчение преувеличава понякога фактите. — Б. а.

*Чрез отклонение от перверзността на Сад
насилието прониква най-сетне в съзнанието*

От една страна, творбите на Сад откриват антиномията между насилието и съзнанието, но особено тяхно достойнство е, че са се постарали да доближат до съзнанието това, от което хората почти са се отклонили, стаявайки се зад заобикалки и предварителни отрицания.

Тези текстове внасят в размишленията върху насилието мудността и вкуса към съзерцание, присъщ на самото съзнание.

Те се развиват закономерно заедно с една търсена ефикасност, за да покажат необоснователността на достигналото Сад наказание.

Такива са били поне първоначалните подтици, които са в основата на творбите на Сад, особено в първата версия на „Жюст и н“.

Достигаме така до насилието, притежаващо спокойствието на разума. Когато пожелае, насилието ще си възстанови бързо ненакърненото безразсъдство, без което сладострастието не би избликвало ненадейно. Но то ще открие сред нежеланото бездействие на затвора бистротата на погледа и свободното разпореждане със себе си, които са в основата на разума и познанието.

В затвора Сад е открил две възможности: може би никой не е отвел по-далече от него духа на нравствено сатанинство. В същото време той е бил един от най-жадните за познания в своето време.

Морис Бланшо казва за „Жюстин“ и „Жюлиет“: „Можем да приемем, че в никоя литература по никое време не е имало такава скандална творба...“

Наистина Сад е искал да накара съзнанието да приеме точно това, от което се е бунтувало най-силно. Най-отблъскващото в очите на Сад е било най-мощно средство за предизвикване на удоволствие. Така той не само се е домогнал до едно рядко откровение, но от самото начало е предложил на съзнанието най-непоносимото нещо за него. Самият той се е задоволил да говори за н е о б и ч а й н о с т. Правилата, които следваме всички, са измислени, за да опазят живота, следователно липсата на правила води до неговата разруха. При всички случаи необичайното няма винаги същия губелен смисъл. По принцип голотата е начин да излезеш от правилата, следователно тя има значение за удоволствието, без да предизвиква действителни разрушения (да припомним, че голотата е без значение, ако е о б и ч а й н а: в кабинета на лекаря, на нудисткия плаж). Творчеството на Сад въвежда навсякъде една скандална недопустимост. То набля понякога върху недопустимия характер и на най-дребния елемент с еротично въздей-

ствие, например върху едно недопустимо разголване. Но според жестоките герои, които това творчество извежда напред, нищо „не сгрява“ повече от недопустимото.

Основна заслуга на Сад е, че е открил в сладострастното опиянение и р а в с т в е н а т а н е д о п у с т и м о с т, доказвайки нейната функционалност. Пътят на това опиянение е трябвало по принцип да бъде открит към сексуалната дейност. Но резултатът от тази недопустимост, каквато и да е тя, е по-силен от незабавно предприетите действия. За Сад е възможно да изпита наслада еднакво добре по време на блудство, убийство или изтезание, опропастявайки цяло семейство, цяла страна или просто като краде.

Сексуалната възбуда на крадеца е забелязана не само от Сад, а и от всеки друг наблюдател. Но никой преди него не е прозрял общия механизъм, свързващ такива рефлексии като ерекцията и еякулацията с н а р у ш е н и е т о н а з а к о н а. Сад не си е дал сметка за пряката зависимост между забрана и нарушение, които си противоречат и се допълват. Но той е направил първата крачка.

Този общ механизъм не е могъл да стане изцяло съзнателен преди осъзнаването — позакъсняло доста, на нарушението на забраните да не ни наложи своите парадоксални поуки. Сад е изложил философията на н е о б и ч а й н о т о по такъв начин и примесена с толкова ужаси, че никой не ѝ е обърнал внимание. Искал е да разбунтува съзнанието, искал е да го просвети, но не е успял едновременно да го разбунтува и просвети. Едва днес си даваме сметка, че без жестокостта на Сад не бихме могли да се доближим така лесно до тази някога непристъпна област, в която са се спотайвали най-мъчителни истини. Не е така лесно да преминем от опознаване на религиозните своенравия на човешкия род (свързани днес с познанията ни върху забраната и нейните нарушения) към проумяване на неговите сексуални чудатости. Дълбокото им единство се проявява най-късно. И ако нормалният човек днес осъзнава дълбоко какво е з а н е г ъ едно отклонение — то е, защото Сад е подготвил пътя. Сега нормалният човек знае, че неговото съзнание е трябвало да се открие за това, което го е разбунтувало най-силно: това, което ни бунтува най-силно, е вътре в нас.

Преведе от френски: Емилия Коралова-Стоева